

Kur'an'da “Vefâ” Kelimesinin Anlamı

The Meaning of the Word “Vefâ” in the Qur'an

DAVUT ŞAHİN*

Geliş Tarihi/Received: 08.11.2021

Kabul Tarihi/Accepted: 13.12.2021

Öz: Bu makalede vefâ kelimesinin Kur'an'da kullanıldığı yerler esas alınarak kelimenin anlam alanı belirlenecektir. Bu amaçla kelimenin etimolojisi, Kur'an'da birlikte kullanıldığı ve ilişkili olduğu kelimeler ile bağlamı üzerinde durulacaktır. Çalışmada genel sözlüklerden, Kur'an sözlüklerinden, Kur'an'dan ve belli başlı tefsirlerden yararlanılacaktır. Bu kaynaklar incelenerek kelimenin varlık ve eylem düzeyindeki kullanımı görülecektir. Bu çerçevede örnek olarak Allah'ın insandan ölçüyü, tartıyı tam yapmayı istemesi, insana yaptığının karşılığını tam vermesi, Hz. İbrahim'in vefâ ile nitelenmesi zikredilebilir. Ayrıca çalışmada Türkçede kullanılan vefânın anlamıyla Kur'an'daki anlamları karşılaştırılacaktır. Kur'an'da vefânın Allah insan, insan insan ilişkisi düzleminde kullanıldığı fark edilerek bu ilişkinin boyutu ve verdiği mesaja değinilecektir. Bu sayede vefâ kelimesinin Kur'an'daki anlamı ve bağlamı, Türkçedeki kullanımıyla karşılaştırılması, Allah insan, insan insan ilişkisi düzlemindeki boyutu görülecektir.

Anahtar Kelimeler: Vefâ, Hz İbrahim, Ölçü, Tartı, Söz.

Abstract: In this article, the meaning of the word “vefâ” will be determined based on the places where the word is used in the Qur'an. For this purpose, the etymology of the word, the words used together and related in the Qur'an and their contexts will be emphasized. In the study, general dictionaries, Qur'an dictionaries, Qur'an and certain tafsir will be used. By examining these sources, the use of the word at the level of existence and action will be seen. In this con-

* Doç. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, e-mail: sahin.davut@hbv.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0001-8570-5517>

text, as an example, Allah's request from man to measure and weigh perfectly, to give man the full reward for what he has done, and to characterize Abraham with "vefâ" can be cited. In addition, in the study, the meaning of "vefâ" used in Turkish and its meanings in the Qur'an will be compared. In addition, in the study, it will be noticed that "vefâ" is used in the Qur'an at the plane of God-human, human-human relationship, and the size of this relationship and the message it gives will be mentioned. In this way, the meaning and context of the word "vefâ" in the Qur'an, its comparison with its use in Turkish, and its dimension in the plane of God-man, human-human relationship will be seen.

Keywords: Vefâ, Prophet Abraham, Measure, Weight, Word.

Giriş

Vefâ kelimesi Kur'an'da, kök haliyle değil, vefâ, evfâ, teveffâ, istevfâ türevleriyle ve bunların etken, edilgen, ism-i fail gibi kalıplarla altmış dört ayette altmış altı kez geçer.¹ Sözlükte bir şeyi "tam olmak/yapmak" anlamına gelen vefâ, Kur'an'da ölçü, tartı, sözleşme ve antlaşma gibi insanın günlük hayatta yapacağı, karşılaşacağı işler/durumlar ile Allah'ın insanlara yaptıklarının karşılığını tam vermesi bağlamında kullanılır. Alışverişte ölçü ve tartıyı tam yapma, sözünde durma, antlaşmanın gereğini yapma veya bunların tersi bir davranışı sergileme kişinin hem Allah'a hem de insana karşı sorumluluğudur. İnsan Allah'a ve insanlara karşı sorumluluğunu yerine getirsin veya getirmesin, Allah ona yaptıklarının karşılığını tam olarak verir. İşte Allah'ın vefâ çerçevesinde insanlardan bazı şeyleri yapmasını istemesi, buna karşılık insanın bunları yapması veya yapmaması sonra da Allah'ın insanın yapıp etmelerine göre karşılığı tam olarak vermesi Allah insan münasebetinin bir ifadesidir. Burada Allah insana haksızlık etmeden karşılığı vereceği için bu münasebetin ahlâkî düzlemde olduğu söylenebilir.

Vefâ Türkçede de kullanılan bir kelimedir. Osmanlı Türkçesinde ve bugünkü Türkçede vefâya "sözünde durmak, dostluğu sürdürmek"² şeklinde verilen anlam, ayetlerde geçen vefânın anlamını kısmen karşılamaktadır. Türkçede ve Kur'an'da vefâ kavramının ölüm anlamındaki vefat ile sözünde durmak anlamındaki vefâ/ahde vefâ kullanımını ortaktır. Öte yandan Türkçede vefâ kelimesinin ilk akla gelen anlamı "sevgiyi sürdürmek, iyiliği unutmamaktır." Ancak bu anlam Kur'an'da vefâ kelimesinin içinde bulunduğu ayetlerde yer almaz. Bu ayetlerde sevgiyi sürdürme davranışından çok, âdeti sevginin sürdürülmesine, sevgi ve dostluk bağlarının kurulmasına temel teşkil edecek ölçüyü, tartıyı, verdiği sözü, gerçekleştirdiği antlaşmayı tam

¹ bk. Muhammed Fuad Abdülbâkî, *el-Mucemü'l-Mufehres li-Elfâzi'l-Kur'ani'l-Kerim*, (İstanbul: Çağrı Yay., 1990), 756-757. Kur'an'da "vefâ" şeklinde kök haliyle geçmesi de Türkçede bu şekilde kullanıldığı için makalede geçen "Kur'an'da vefâ" ifadesinden kelimenin türevlerini kastettiğimizi belirtmek isteriz.

² Osmanlıca Sözlük, <https://www.kamusiturki.com/>, erişim 18 Ekim 2021; TDK Sözlük, erişim 18 Ekim 2021, <https://sozluk.gov.tr/>.

yapma gibi özelliklerden bahsedilir. Tabi vefâ kelimesi bağlamında “sevgiyi sürdürmek, iyiliği unutmamak” anlamı geçmiyor diye Kur’an’da bu konuya yer verilmiyor değildir. Anne babaya iyilik yapmayı onlara şefkatli davranmayı emreden ayetler³ onlara karşı sevgiyi sürdürmeyi onların iyiliğini unutmamayı gerekli kılar. Yine vefâ kelimesinin yer almadığı Hz. İbrahim’le ilgili bazı ayetlere baktığımızda Türkçe’de kullanıldığı anlamda onun vefâkâr bir kişi olduğu söylenebilir. Anne ve babasına dua etmesi,⁴ babasının kendisine sergilediği olumsuz tavra rağmen ona “babacığım” diye hitap ederek her fırsatta hakkı salık vermesi⁵ vefâkâr ve vefâyâ layık insan olduğunu gösterir.⁶

İşte şimdi etimolojik izahlar, vefâ kelimesinin kullanıldığı bağlamlar esas alınarak oluşturulan başlıklar, seçilen örnek ayetler çerçevesinde bu hususları ve vefânın diğer kullanımlarını görmeye çalışalım.

1. Vefânın Sözlük Anlamı

Vefâ, kemal seviyesini ve tam olmayı ifade eder. Bu yüzden verilen sözü, öne sürülen şartı tam olarak yerine getirme vefâdandır. Araplar biri için bir şeyi tam olarak yerine getirdiğinde “ûfîtuke’ş-şey’e” ifadesini kullanır. Ayrıca kuşun kanadındaki tüylerin (eksik veya az değil de) tam olması “vefâ rişu’l-cenah” ile ifade edilir.⁷ Halil b. Ahmed (ö.175/795) ve Ezherî (ö. 370/980) de vefâ kelimesi için benzer ifadeler kullanır. Onların verdiği örnekler vefâ kelimesinin kullanıldığı yerlerin daha geniş olduğunu gösterir. Onlara göre ağırlık birimi olarak kullanılan dirhem’in tam gelmesine “dirhemun vâfin” denir. Sözü’nün eri ve her şeyi hakkıyla yapan kimse için “raculun vefiyyun” ifadesi kullanılır.⁸

³ İsrâ 17/23, 24.

⁴ İbrahim 14/41.

⁵ Meryem 19/41-47.

⁶ Hz. İbrahim’le ilgili bu ayetler Allah’ın onu nitelediği vefâ (Necm 53/37) kelimesi ile ilişkilendirilirse Türkçedeki anlamıyla Kur’an’da vefânın kullanıldığı söylenebilir. Ancak böyle bir ilişkilendirme ne Türk müfessirler Ebussuûd ve Elmalılı tarafından ne de “2.1.1. Hz. İbrahim’in Allah’a ve İnsanlara Karşı Sorumluluklarını Tam Yerine Getirmesi” başlığı altında kaynak edindiğimiz müfessirler tarafından yapılmıştır. Zira onlar kelimenin kök anlamını esas almış bu anlamla aynı doğrultuda olan ayetleri vefâ ile ilişkilendirmişlerdir. Bk. Ebu’s-Suud, *İrşâdu’l-Akli’s-Selîm ilâ Mezâyî’l-Kitâbi’l-Kerîm*, thk. Abdulkâdir Ahmed Atâ, (Riyâd: Mektebetu’r-Riyadi’l-Hadise, ty.), 5:228; Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, sad. İsmail Karaçam vd. (İstanbul: Azim Dağıtım, ty.), 7:321.

⁷ Ebu’l-Huseyn Ahmed b. Fâris Zekeriyâ b. Muhammed er-Râzî, *Mucemu Mekâyîsu’l-Luga*, thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn (Dımaşk: Dâru’l-Fıkr, 1979), 6:129

⁸ Ebu Abdîrrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr el-Ferâhîdî, *Kitâbu’l-Ayn*, thk. Abdulhamid Hindâvî (Beyrût:Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 2003), 4:388; Muhammed b. Ahmed b. Ezher, *Tehzîbu’l-Luga*, thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn – Muhammed Alî en-Neccâr

2. Vefânın Kur'an'daki Anlamları ve Bağlıları

Dâmegâni (ö.478/1085) vefâ kelimesinin anlamını Vücûh ve'n-Nezâir'de vefâ ve evfâ olarak iki, Kâmusu'l-Kur'an'da teveffi şeklinde bir olmak üzere üç maddede toplar. Bunlar: 1. Tam olmak/yapmak. 2. Ahdi ve akdi yerine getirmek. 3. Kurtarmak, canını almak, uyutmak.⁹ Dâmegâni'nin Vücûh ve'n-Nezâir'de genel ifadeyle verilen birinci anlamın Kur'an'daki bağlamlarına bakıldığında ölçüyü tam, doğru yapmak, karşılığı tam vermek gibi daha dar/özel bağlamlarda kullanıldığı görülür. Şimdi Dâmegâni'nin bu iki eserindeki açıklamaları ve vefânın Kur'an'daki bağlamlarını esas alarak kelimenin anlamlarını ortaya koymaya çalışalım.

2.1. Tam Olmak, Tam Yapmak

Sözlükte ve Kur'an'da vefâ kelimesinin asıl anlamının "tam olmak" olduğunu, Kur'an'da farklı bağlamlarda kullanıldığını yukarıda söylemiştik. Vefânın temel anlamının Kur'an'daki bağlamlarına geçmeden bu anlama ilişkin fikir verir düşüncesiyle yakın ve zıt anlamlıları üzerinde durmak istiyoruz. Kelimenin asıl anlamı esas alındığında yakın anlamlılarının "temme ve kemule" olduğu rahatlıkla söylenebilir. Önce "temme" kelimesini görelim. Bu kelimenin Kur'an'daki bağlamları şöyledir: Nimeti, nuru tamamlama,¹⁰ Allah'ın vadinin (sözünün) gerçekleşmesi,¹¹ Allah'ın Hz. Musa ile buluşmayı önce

(Kahire: el-Muessesetü'l-Mısriyyetu'l-Âmme li't-Te' lif ve'l-Enbâ ve'n-Neşr – ed-Dâru'l-Mısriyye li't-Te' lif ve't-Terceme, 1964), 15:583-587.

⁹ bk. Ebû Abdillâh el-Huseyn b. Muhammed ed-Dâmegâni, *el-Vücûh ve'n-Nezâir li Elfâzi'l-Kitâbi'l-Aziz*, thk. Muhammed Hasen Ebû'l-Azm (Kâhire: yy., 1996), 2:295; Ebû Abdillâh el-Huseyn b. Muhammed ed-Dâmegâni, *Kâmusu'l-Kur'an*, thk. Abdulaziz Seyyid el-Ehl (Beyrut: Daru'l-İlm li'l-Melâyin, 1983), 492-493. Vefânın Kur'an'daki anlamları ve bağlamlarını inceleyerek oluşturduğumuz başlık ve alt başlıklar Firuzâbadî'nin Besâir adlı eserinde vefâ maddesinde verilen örnek ayetlerle ve gruplandırılmalarla özetlenmiştir. Zira o, "Tam olmak/yapmak" maddesine örnek olarak "ölçü ve tartıyı tam yapmak", "ahdi yerine getirmek", "Hz. İbrahim'in Allah'a ve insanlara karşı görevini tam yerine getirmesi" anlamına gelen ayetleri vermiştir. Ayrıca "amellerin karşılığının tam verilmesi, uyku, ölüm, Allah'ın Hz. İsa'yı öldürmek isteyen Yahudilerden kurtarması"na dair ayetlere yer vermiştir. Bk. Mecceddî Muhammed b. Yakûb el-Firuzâbâdi, *Besâiru Zevi't-Temyiz fi Letâifi'l-Kitâbi'l-Aziz*, thk. Muhammed Ali en-Neccâr (Kahire: Lecnetu l'hyâ' i't-Turasi'l-İslâmi, 1996), 5:245. Ancak o "Tam olmak/yapmak" maddesi altında "ahdi yerine getirmek"i koyarken, biz onun yerine "amellerin karşılığının tam verilmesi"ni koyduk. Firuzâbadî kadar sistemli olmasa da Râgıb el-İsfehâni başlıklarımızı içerecek örnek ayetlere ve anlamlandırmalara yer vermiştir. Bk. Ebu'l-Kâsım el-Huseyn b. Muhammed er-Râgıb el-İsfehâni, *el-Mufredât fi Garibi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Seyyid Keylâni (Beyrût: Dâru'l-Marife, ty.), 527.

¹⁰ Yûsuf 12/6, Saff 61/8. Ayrıca bk. Bakara 2/150, Fetih 48/2, Tevbe 9/32, Tahrim 66/8.

¹¹ A' râf 7/137; Hüd 11/19.

otuz gece olarak belirleyip sonra on gece artırması ve buluşmanın kırk güne tamamlanması,¹² Hz. Musa'nın Hz. Şuayb'a hizmetini sekiz yıldan on yıla tamamlaması,¹³ Allah'ın hacı ve umreyi eksiksiz yerine getirmeyi emretmesi,¹⁴ yapılan antlaşmanın süresini tamamlama,¹⁵ Allah'ın bir takım hususlarda imtihana tabi tuttuğu Hz. İbrahim'in başarılı olması/onu tam yerine getirmesi.¹⁶ Bu içeriklerde geçen "temme"nin türevleri lafız olarak yukarıdaki sırayla yutimmu, mutimmu, vetemmet, fetemme, etmemte, etimmu, feetimmû ve feetemmehunne biçimindedir.

Vefâ kelimesinin diğer yakın anlamlısı "kemule" kelimesi Kur'an'da tukmilu, ekmeltu, kâmileton, kâmileten, kâmileyni şeklinde geçer. Bunların bağlamları ise sırasıyla şöyledir: Ramazan ayı orucunun gün olarak bir aya tamamlanması,¹⁷ Allah'ın dini kemale erdirmesi,¹⁸ ihramlı olduğu halde hastalık veya başındaki rahatsızlıktan dolayı tıraş olmak zorunda kalanların kurban kesmeye gücü yetmeyecekse hac sırasında üç gün, memleketine döndükten sonra yedi gün olmak üzere tam on gün oruç tutması,¹⁹ insanların İslam'a girmesine engel olanların hem kendi günahlarını tam olarak/eksiksiz hem de engelledikleri kimselerin günahlarını yüklenmesi,²⁰ annenin çocuğunu emzirmeyi iki yıla tamamlaması.²¹

Asıl anlamı "tam olmak" olan vefâ kelimesinin zıt anlamlısı ise "terk etmek" anlamında "gadr"dır.²² Söz konusu kelime Kur'an'da iki kez geçmektedir. Biri kıyamet günü insanların hiçbiri bırakılmaksızın haşr edileceğinden (bir araya toplanacağından) bahseden Kehf Sûresi 47. Ayettedir. Verilen ayette "gadr" kelimesi olumsuz haliyle "lem nugâdir" şeklinde geçer. "Terk etmek" anlamına gelen "gadr"ın Kur'an'da kullanıldığı diğer yer aynı sûrenin 49. ayetidir. Bu ayette günahkârların ahirette amel defterlerindeki yazılanlardan dehşete kapılmaları ve

¹² A' râf 7/142.

¹³ Kasas 28/27.

¹⁴ Bakara 2/196.

¹⁵ Tevbe 9/4.

¹⁶ Bakara 2/124.

¹⁷ Bakara 2/185.

¹⁸ Mâide 5/3.

¹⁹ Bakara 2/196.

²⁰ Nahl 16/25.

²¹ Bakara 2/233.

²² Râgıb el-İsfehâni, *Mufredât*, 527.

"Büyük küçük hiçbir şey bırakmamış hepsini sayıp dökmüş." şeklinde sözleri yer almaktadır. Bağlamı verilen ayette gadr ifadesi eksik bırakmamak anlamında "lâ yugâdiru" biçiminde yer alır.

Vefâ kelimesinin "tam olmak" anlamındaki yakın ve zıt anlamlılarını gördüğümüze göre bu anlamın Kur'an'daki kullanım alanlarını inceleyebiliriz. Vefâ kelimesinin asıl anlamı için Dâmegânî her ne kadar Vücûh ve'n-Nezâir adlı eserinde sadece Hz. İbrahim'in vefâ ile nitelenmesine²³ ilişkin ayeti örnek verse de kelimenin Kur'an'daki bağlamları incelendiğinde bu anlamın Kur'an'da üç farklı alanda kullanıldığı görülür. Bunlar şu şekilde başlıklandırılabilir; a. Hz. İbrahim'in Allah'a ve insanlara karşı sorumluluklarını tam yerine getirmesi. b. Ölçü ve tartıyı tam, doğru yapmak. c. Amellerin karşılığını tam vermek. Şimdi bunları sırayla görelim.

2.1.1. Hz. İbrahim'in Allah'a ve İnsanlara Karşı Sorumluluklarını Tam Yerine Getirmesi

Kur'an-ı Kerimde insan vasfı olarak vefâ, sadece bir yerde Hz. İbrahim için kullanılır. Bu, "Her şeyi tastamam yapan İbrahim." anlamındaki "ve ibrahîmellezî veffâ" ayetidir.²⁴ Râgıp el-İsfehânî (ö. V./XI. yüzyılın ilk çeyreği) ve Firûzâbâdî (ö. 817/1415) Hz. İbrahim'in Kur'an'da vefâ ile nitelenmesini şu şekilde açıklar: O, Allah'ın Tevbe Sûresi 111. ayette işaret ettiği şeyler hususunda kendisinden istenilenleri tam olarak yerine getirmek için çaba gösteren biriydi. Bu ayette şöyle buyrulur: "Allah mü'minlerin canlarını ve mallarını cennet karşılığında satın almıştır. Hz. İbrahim, Allah'a itaat hususunda malını çokça infak etmiş, canından değerli gördüğü evladını kurban etmeye yönelmiştir. Yine onun vefâ ile nitelenmesine Bakara Sûresi 124. ayet de işaret eder. Bu ayette belirtildiği üzere Allah Hz. İbrahim'i bir takım sınavlara tabi tutmuş o bu sınavları tam olarak başarmıştır."²⁵

Hz. İbrahim'in vefâ ile nitelenmesini müfessirler Allah için tebliği yerine getiren, O'nun emirlerini kavmine tam ulaştıran,²⁶ İslam'ın hükümlerini ve kendisine emredilen taatlerin tamamını tam olarak

²³ Dâmegânî, *Vücûh ve'n-Nezâir*, 2:295.

²⁴ Necm 53/37.

²⁵ Râgıp el-İsfehânî, *Mufredât*, 527; Firûzâbâdî, *Besâiru Zevî't-Temyîz*, 5:245.

²⁶ Mukâtil b. Suleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Suleymân*, thk. Abdullâh Mahmûd Şehhâte (Beyrût: Muessesetu't-Târîhi'l-Arabî, 2002), 4:165.

yapan,²⁷ akitleri yerine getiren ve her şeyi tastamam yapan,²⁸ Allah'ın farz kılmış olduğu hususlara riayet eden, onlardan herhangi bir şeyi eksik bırakmayan²⁹ şeklinde açıklamışlardır.

Zemahşerî (ö. 538/1143) bu ayet bağlamında Hz. İbrahim'in tastamam yerine getirdiği görevleri şu şekilde sıralamaktadır: İlahi elçilik görevini yerine getirmesi, peygamberliğin ağır yüklerini tek başına üstlenmesi, evladını kurban etme emrine ve Nemrud'un ateşine sabretmesi, misafir ağırlaması ve bizzat kendisinin onlara hizmet etmesi.

Zemahşerî bu bağlamda Hz. Peygamberden iki, Hasan-ı Basrî'den (ö.110/728) bir rivâyet aktarmaktadır. Hz. Peygamberden aktardığı rivayetin ilki, "Hz. İbrahim her sabah dört rekât duha namazı kılarak amelini tamamlardı." şeklindedir. İkincisi ise Hz. Peygamber'in, Hz. İbrahim'in vefâ ile nitelenmesini başka bir açıdan açıklar mahiyetteki sözüdür. Rivayete göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: Allah'ın dostu İbrahim'i niçin vefâ diye vasıflandırdığını size söyleyeyim mi? Çünkü o, sabah akşam şu ifadeyi tekrar ederdi: "Fe subhanellâhi hîne tumsüne ve hîne tusbihûn ve lehu'l-hamdu fi's-semâvâti ve'l-erdi ve aşıyyen ve hîne tuzhirûn". Zemahşerî'nin belirttiğine göre Hasan-ı Basrî bu hususta şöyle demiştir: "Hz. İbrahim'e Allah neyi emretmişse mutlaka yerine getirmiştir".³⁰

Öyleyse vefâ kelimesinin kök anlamının "tam olmak" olduğu hatırlanırsa kendisinden talep edilen her şeyi tam yapması ve bunun

²⁷ Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, thk. Abdullâh b. Abdulmuhsin et-Turkî (Kahire: Dâru Hicr, 2001), 22:78. Ayrıca Taberî bu ayete ilişkin gelen rivayetleri şu başlıklar altında toplar: Hz. İbrahim'in, Rabbinin tebliğ etmesini istediği şeyleri tam tebliğ etmesi, oğlunu kurban etmeyi rüyasında görünce onu gerçekleştirmesi, İslam'ın hükümlerinin tamamını yerine getirmesi, her gün sabah akşam "fe subhanellâhi hîne tumsüne ve hîne tusbihûn (Rûm 30/17) ayeti tekrar etmesi, Rabbi için günlük yapacağı ameli yapması. Bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 22: 74-78.

²⁸ Ebû Abdillâh Fahrüddin Muhammed b. Umer b. Huseyn er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb* (Beirut: Dâru'l-Fikr, 1981), 29:14.

²⁹ Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Kurtubî, *el-Câmi li-Âhkâmi'l-Kur'ân*, thk. Abdullâh b. Abdulmuhsin et-Turkî (Beirut: Muessesetu'r-Risâle, 2006), 20:53.

³⁰ Rûm 30/17-18; Râgıb el-İsfehânî, *Mufredât*, 528; Ebu'l-Kâsım Mahmud b. Umer b. Muhammed el-Harizmî *ez-Zemahşerî, el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzil ve Uyûni'l-Ekâvil fî Vücûhi't-Te'vil*, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd - Ali Muhammed Muavvad (Riyad:Mektebetu'l-Ubeykân, 1998), 5:646, 647. Krş. Zemahşerî, *Keşşâf Tefsiri (Necm Süresi)*, Çev. Abdulaziz Hatip ve Ömer Çelik (İstanbul: Bilnet Matbaacılık ve Yay., 2020), 6:457, 458. Mâturidî Zemahşerî kadar geniş olmasa da onun yorumuna benzer yorumlar yapmıştır. Bk. Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâturidî es -Semerkandî, *Te'vilâtu'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Vanhoğlu v.d. (İstanbul: Mizan Yayınevi, 2009), 14:213.

için tüm imkânlarını seferber etmesi Hz. İbrahim'in bu vasfıyla yakından ilişkilidir, denilebilir. İşte bu yönlerden olsa gerek o Kur'an'da güzel örnek/üsve-i hasene³¹ olarak gösterilir.

2.1.2. Ölçüyü, Tartıyı Tam Ve Doğru Yapmak

Vefânın "tam olmak" anlamında kullanıldığı bağlamlardan biri ölçü ve tartının tam olması idi. Bu bağlamda kullanılan vefâ kelimesi ve türevlerini şu şekilde özetlemek mümkündür: Bunlardan biri Yûsuf Sûresi 59. ayette Mısır'da maliyeden sorumlu olan Hz. Yûsuf'un çocukken kendisini çekemeyip kuyuya atan sonra da kendisine muhtaç olan kardeşlerine iyi davranması, istedikleri tahıl cinsinden erzakı bol bol (tam ölçüyle) vermesi bağlamında vefânın türevi "ûfi" şeklinde geçer. Ayetin ilgili kısmı şöyledir: "elâ teravne ennî ûfil-keyle".³²

A'raf Sûresi 85. ayette Medyen halkına gönderilen Şuayb peygamberin onlara bildirdiği Allah'ın emirleri arasında ölçü ve tartının tam yapılması da vardır. Ayetteki ilgili ifade kalıbı "evfu'l-keyle"dir. Bu peygamberin, halkına benzer uyarılarını içeren diğer bir anlatım Hûd Sûresi 84-85 ve Şu'arâ Sûresi 181-182. ayetlerinde yer alır. Şu'arâ Sûresinde ayrıca doğru bir terazinin kullanılması, Hûd Sûresinde buna ek olarak ölçünün adaletle yapılması hususu özellikle zikredilir. İlgili ayet kesitleri sırasıyla şöyledir: "vezinû bi'l-kıstâsi'l-mustekîm", "evfu'l-keyle ve'l-mîzâne bi'l-kıst."

En'âm Sûresi 152. ayette yetimleri koruyup kollamakla sorumlu olan kimsenin onların servetlerine/mallarına ancak faydaları yönünde tasarrufta bulunması salık verildikten sonra ölçü ve tartıyı da adaletle yapması istenir. Burada da A'raf Sûresi 85. ayetteki ifadenin aynısı "evfu'l-keyle" kullanılır. Vefâ kelimesinin ölçü ve tartıyla birlikte kullanıldığı benzer bir bağlam İsrâ Sûresi 35. ayettir. İlgili ayette de "evfu'l-keyle" ifadesi kullanılır. İlâveten burada -Şuayb peygamberin özelinde olmasa da Hûd Sûresi ve Şu'arâ Sûresinde olduğu gibi- doğru terazi ile tartma hususuna dikkat çekilir. Ayetteki ifade "ve zinû bil-kıstâsi'l-mustekîm"dir.

³¹ Mümtehin 60/4.

³² Aynı kelime Yûsuf Sûresi 88. ayette de yer alır. Bu kelime burada kardeşlerinin Hz. Yusuf'a ikinci kez az bir bedelle gidip ondan bol bol (tam ölçüyle) tahıl istemeleri bağlamında geçer.

Kur'an'da ölçü ve tartının tam, doğru yapılması emredildiği gibi eksik yapılması yasaklanır ve bu tür davranışı sergileyen kınanır. Bu anlamdaki kelimeler “taffefe, behase ve hasira”dır. Şimdi ölçü ve tartının tam, doğru yapılmasının Kur'an'daki anlatımını ve önemini daha iyi kavrayabilmek için bir de ölçü ve tartıyı eksik yapmanın işlendiği ayetlerle konuyu ele alalım. Birinden mal alırken ölçü ve tartıyı tam, verirken eksik veren anlamına gelen “taffefe” fiilinin ism-i fail formu mutaffif, çoğul olarak Mutaffifin Sûresinin ilk ayetinde geçer ve bu tavrı sergileyenler “veyl” ifadesiyle kınanır. İkinci ve üçüncü ayet ise mutaffif kelimesini açıklar mahiyettedir. İlgili üç ayetin anlamı şöyledir: “Eksik ölçüp tartanların vay haline! Onlar, insanlardan ölçerek bir şey aldıklarında tam ölçerler. Kendileri başkalarına bir şey vermek için ölçüp tarttıklarında ise haksızlık ederler.” Kur'an'da “taffefe” kelimesinin geçiş şeklini ve anlamını bizzat ayetten görebilmek için söz konusu üç ayeti ibare olarak vermek istiyoruz. “Veylun li'l-mutaffifin. Ellezîne izektâlû âlennâsi yestevfûn. Veizâ kâlulum ev vezenûhum yuhsirûn.”³³

Ölçü ve tartıyı eksik yapmayı nehyeden ayetlerde bu anlamı karşılayan diğer kelimeler “behase ve hasira” idi. Bu kelimenin geçtiği ayetlerden birinde Şuayb Peygamberin kavmine ölçüyü, tartıyı tam, doğru yapmaları, insanların mal ve eşyalarını eksik vermemeleri, onlara haksızlık etmemeleri yönünde tavsiyelerde bulunduğu anlatılır. Kelimenin türevi ayette “insanların mal ve eşyalarını eksik vermeyin” anlamında “velâ tebhasun'nâse eşyâ'ahum” ifadesinin içinde geçmektedir. ³⁴ Bu ifadenin hemen öncesinde ise ölçü ve tartıyı tam, doğru yapın anlamında “fe evfu'l-keyle ve'l-mizâne” ifadesi yer alır. Dikkat edilirse bu ayette vefâ kelimesi “evfu'l-keyle ve'l-mizâne” şeklinde emir olarak, “behase” ise “velâ tebhasun'nâse eşyâ'ahum” şeklinde nehiy kalıbında birbirlerini tamamlar mahiyette kullanılmıştır. “Hasira” kelimesi ile ilgili örneğimize gelince ayette ölçü ve tartıda hile yapanlardan bahsedilirken eksik tartma anlamında “hasira/ahsara” fiili olumsuzluk eki almadan kullanılmıştır. İlgili ayet lafzı şöyledir: “ve izâ kâlulum ev vezenûhum yuhsirûn”.³⁵

³³ Mutaffifin 83/1-3.

³⁴ A' râf 7/85.

³⁵ Mutaffifin 83/3.

İşte vefâ kelimesi ölçü, tartıyla kullanıldığında tam, doğru yapmak anlamına gelir ve bu davranışı sergileyenler övülür. Buna karşın "taffefe, behase ve hasira" ölçü ve tartıyla kullanıldığında eksik yapmak anlamına gelir ve böyle bir tutum sergileyenler kınanır.

2.1.3. Amellerin (Dünya ve) Ahiret Karşılığını Tam Vermek

"Tam olmak" anlamında vefâ kelimesinin Kur'an'da kullanıldığı diğer bağlam, amellerin/yapıp etmelerin (dünya ve) ahiretteki ecrinin/karşılığının tam verilmesidir. Bunların Kur'an'da genel ve özel bağlamlarda işlendiği söylenebilir. Genel kullanım için insana yaptığı her şeyin, amellerin, iyiliğin ve Allah yolunda harcanan her şeyin karşılığının verileceğinin anlatıldığı ayetler örnek verilebilir. Sırasıyla bu ayetlerin ilgili lafızları şöyledir: "ve tuveffâ kullu nefsin bimâ 'amilet",³⁶ "ve emme'l-lezîne âmenû ve 'amilu's-sâlihâti fe yuveffihim ucûrahum",³⁷ "vemâ tunfikû min şey'in fi sebîlillahi yuveffe ileykum".³⁸ Karşılığın tam verileceği hususların Kur'an'daki özel bağlamlarına ise şunlar örnek olabilir: Hûd Sûresi 109. ayette müşriklerin tapındıkları putların onları kötü bir akibete sürüklediklerine işaret edildikten sonra hak ettikleri cezânın eksiksiz verileceği bildirilir. Bu ayette vefa ile ilgili olan kelime "muveffûhum"dir. Aynı sûrenin 111. ayetinde Hz. Musa'ya verilen kitaptaki emirleri uygulama hususunda kavminin ihtilafa düşmesi konu edildikten sonra onlara bu tutumlarının karşılığının tam verileceği belirtilir. Ele aldığımız ayette vefânın türevi olarak "leyuveffiyennehum" kelimesi yer alır. Âl-i İmrân Sûresi 25. ayette sayılı günler dışında kendilerine ateşin dokunmayacağını söyleyen Yahudiler konu edildikten sonra herkese hak ettiğinin tam verileceği gün hatırlatılır ve yapılanların karşılığını görmekten kaçışın söz konusu olmayacağı vurgulanır. Örnek olarak verdiğimiz bu ayette vefâ ile ilgili olan kelime "vuffiyet"tir. Aynı sûrenin 161. ayetinde Uhud Savaşı'nda (3/625) Hz. Peygamberin yerleştirdiği okçuların bir kısmının düşmanın geri püskürtüldüğünü zannedip ganimete koşması, sanki Peygamberin kendilerine ganimet vermeyeceği izlenimi vermeleri üzerine Allah, zimmetine mal geçirenin mahşer günü bu malın hesabını göreceğini, o

³⁶ Nahl 16/111. Benzer ayetler için bk. Necm 53/41, Zümer 39/70, Ahkâf 46/19.

³⁷ Âl-i İmrân 3/57. Benzer ayetler için bk. Nisâ 4/ 173, Fâtır 35/30.

³⁸ Enfâl 8/60.

gün herkese yaptığının karşılığını tam olarak vereceğini bildirir. Bu ayette ise “tuveffâ” vefânın türevi olarak yer alır. Nûr Sûresi 25. ayette iffetli kadınlara iftira atanlara Allah’ın hak ettikleri cezâyı tam vereceği ifade edilir. Söz konusu ayette vefânın türevi olan kelime “yuveffihim”dir. Bakara Sûresi 281. ayette ise borç para vererek yardımda bulunan kimselerin borçlunun darda olması durumunda ona mühlet vermesi hatta imkânı varsa alacağından vazgeçmesi salık verilir. Daha sonra Allah’ın huzuruna çıkılacağı günden korkulması gerektiği vurgulanır ve herkese yaptığının karşılığının tam verileceği bildirilir. İlgili ayetteki “tuveffâ” kelimesi vefânın türevidir.

Yukarıda verilen örnek ayetlerde dünyada iyi veya kötü davranış sergileyenlerin sergiledikleri davranışlara göre dünyada veya ahirette karşılıklarının tam verileceği bildirilir. İnanmayan, Allah’ın emir ve yasaklarına uymayan, kötülük yapan kimselerin yaptıklarının yanına kâr kalmayacağı, onlara karşılıklarının tam verileceği anlatılır. Bunun dışında Allah Hûd Sûresi 15-16. ayetlerde ahirete yönelik bir çabası, beklentisi olmayan sadece dünyalık isteyenlere istediklerini tam vereceğini ama onlar için ahirette cehennem azabından başka bir şey olmayacağını vurgular. Burada da vefânın türevi olan “nuveffi” geçer.³⁹ Kur’an’da amellerin karşılığının tam verileceği vurgulandığı gibi bu hususta haksızlık edilmeyeceği, karşılığın eksik verilmeyeceği de vurgulanır. Bu bağlamda haksızlık etmek, eksik vermek anlamında “zaleme ve behase” kelimeleri kullanılır. Şimdi amellerin dünya ve ahiret karşılığının tam verileceğine ilişkin Kur’an’daki anlatımı ve bunun önemini daha iyi kavrayabilmek için konuya bir de bu açıdan bakalım. Bu çerçevede “zaleme ve behase” kelimelerini içeren birer ayeti örnek olarak görelim. “Zaleme” kelimesinin yer aldığı bir ayette her insanın yaptığı işe göre bir derecesinin olduğu, Allah’ın bu derecelere göre karşılığı tam vereceği ve insanlara asla haksızlık edilmeyeceği bildirilmektedir. Bu ayette vefânın zıttı olan “yuzlemûn” kelimesinin başına “lâ” olumsuz edatı gelmiştir.⁴⁰ Çünkü kendinden önce vefânın olumlu formu “veliyuveffiyehum” geçmiş, anlam birbirini tamamlar mahiyette “karşılığı tam verilir, zulm edilmez” şeklinde olmuştur.

³⁹ Benzer anlamda ayetler için bk. Bakara 2/201, 202, Âl-i İmrân 3/145.

⁴⁰ Ahkâf 46/19.

"Behase" fiiline ilişkin örneğe gelince söz konusu fiilin geçtiği ayetlerden birinde yalnızca dünya hayatını ve onun hoşta giden güzelliklerini isteyenlere bu dünyada çalışıp çabaladıklarının karşılığının tam verileceği ve hak ettikleri şeyi bu dünyada eksiksiz alacakları anlatılmaktadır. İlgili ayette vefânın zıttı olan "yubhasûn" kelimesinin başına yukarıda "yuzlamun"da olduğu gibi "lá" olumsuz edatı gelmiştir.⁴¹ Çünkü bu ifadeler anlam bakımından birbirlerini tamamlar mahiyettedir.⁴²

İşte insanın yapıp etmelerinin ecrini Allah'ın tam vermesi ona haksızlık etmemesi Allah insan arasındaki ahlâkî münasebeti ifade eder. Şöyle ki, Allah insandan ölçü ve tartıyı tam yapmasını, hem Allah'la hem insanlarla yaptığı sözleşme ve antlaşmayı eksiksiz yerine getirmesini talep eder. İnsan Allah'ın verdiği iradeyi kullanarak söz konusu isteğe ya olumlu ya da olumsuz cevap verir. Allah adaleti gereği insanın sergilediği tavra göre onu ya mükâfatlandırır ya da cezalandırır. Kur'an'da vefâ kelimesinin geçtiği yerlerde bu ilişki rahatlıkla görülebilir. İşte Allah'ın emri ve nehyi karşısında insanın olumlu veya olumsuz tavır sergileyebilmesi, buna mukabil Allah'ın ona adaleti gereği rahmet veya azap etmesi Allah ile insan arasındaki ahlâkî boyut olarak nitelendirilir.⁴³

Kur'an'da vefâ kelimesinin Allah insan, insan insan ilişkisi düzlemindeki bu boyutu, onun bu kelimeyi cahiliye dönemindeki kullanımından çok farklı bir boyuta taşıdığını da gösterir. İslam öncesi Arap toplumunda vefâ dünya hayatı için kabile düzeyinde geçerlidir. Çünkü birçok şey kabile uğruna yapılır. Aynı zamanda onlarda ahiret hayatı çok belirgin değildir, hayat dünya hayatından ibarettir. Kur'an'la birlikte vefâ kabile dışına taşar, sadece kabilenin bir ferdine verilen sözün veya yapılan alışverişte ölçünün tam yapılması değil, genel olarak

⁴¹ Hûd 11/15.

⁴² "Daze" fiili ecr ile birlikte kullanılan vefânın zıttı olarak düşünülebilir. Kur'an'da bu kelime, melekleri Allah'ın kızları sayan müşriklerin onları sembolize eden putları da kadın isimleriyle isimlendirmeleri, erkek isimleri ise kendileri için kullanmaları bağlamında geçmektedir. Söz konusu paylaşımın haksız olduğu Necm 53/22'de şu ifadelerle vurgulanmaktadır "tilke izen kismetu dîza."

⁴³ Toshihiko Izutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, çev. Süleyman Ateş (İstanbul:Yeni Ufuklar Neşriyat ty.), 95.

insanlara verilen sözün, yapılan alışverişte ölçünün tam yapılması istenir.⁴⁴

2.2. Ahdi, Akdi ve Nezri Yerine Getirmek

Kur'an'da vefâ ahd/sözleşme, akid/antlaşma ve nezr/adak kelimeleriyle birlikte de kullanılır. Kelime ahd ile birlikte Kur'an'da çeşitli bağlamlarda geçer. İlk örnek Bakara Sûresi 40. ayettir. Allah, İsrailoğullarına verdiği nimeti hatırlamalarını istedikten sonra sözlerini yerine getirmelerini eğer bunu yaparlarsa kendisinin de onlara verdiği va'di yerine getireceğini bildirmektedir. Örnek olarak verdiğimiz ayette yer alan “evfû” ve “ûfi” kelimeleri vefânın türevleridir.

Vefânın ahd ile birlikte kullanıldığı bağlamlara verilebilecek diğer örnek ayetler şunlardır: Âl-i İmrân Sûresi 76. ayette Yahudilerden bazılarının kendilerine emanet edileni hemen teslim ettikleri diğer bazılarının ise teslim etme hususunda ayak dırttikleri, ağırdan aldıkları anlatılır. Sonra emaneti iade etmede ahdine sadık kalanlar övülür. Bu ayette vefâ ile ilgili kelime “evfâ”dır.

Tevbe Sûresi 111. ayette Allah yolunda çarpışanların canlarını cennet karşılığı satın aldığı, bu va'din Tevrat İncil ve Kur'an'da yer aldığı ifade edilir. Ardından sözüne en bağlı olanın Allah olduğu ifade edilir. Burada da Âl-i İmrân Sûresi 76. ayette olduğu gibi “evfa” kelimesi kullanılır. Ancak buradaki kullanım ism-i tafdil formundadır.

Fetih Sûresi 10. ayette Hudeybiye'de biat edenlerden verdiği sözü tutanlara büyük ecir verileceği bildirilir. Ele aldığımız ayette son iki örnekte olduğu gibi vefâ kelimesinin “evfâ” kalıbı kullanılır. Buna ilişkin başka ayetlerde, mü'minlerin ve iyilik yapanların özelliği olarak sözünde durmaktan bahsedilir.⁴⁵ Allah'ın emirlerinin, Allah'a ve Allah adına verilen taahhütlerin tam olarak yerine getirilmesi istenir.⁴⁶ Bu ayetlerde sırasıyla vefânın türevleri olan “ve'l-mûfûne” ve “evfû” kelimeleri kullanılır.

Kur'an'da bir taraftan verilen sözün tutulması emredilir ve bu emri yerine getirenlere ecirler verileceği bildirilirken diğer taraftan bu emri

⁴⁴ Toshihiko Izutsu, *Kur'an'da Dîni ve Ahlâki Kavramlar*, çev. Selahattin Ayaz (İstanbul: Pınar Yay., 2019), 156-157. Vefâ kelimesinin yatay ve dikey anlamda kullanışma ilişkin geniş değerlendirme için bk. Mesut Okumuş, “Kur'an'da Vefa/Ahde Vefa”, *Peygamberimiz ve Vefa Toplum* (Ankara: DİB Yay., 2021), 37-41.

⁴⁵ Bakara 2/177. Ayrıca bk. Ra'd 13/20, Nahl 16/91, İsrâ 17/34, İnsan 76/7, vd.

⁴⁶ En'âm 6/152; bk. Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 3:547; İsrâ 17/34.

yerine getirmeyenler yani ahdi bozanlar, sözü yerine getirmeyenler yerilir. Konuyu tamamlayıcı mahiyette ahdi bozma, yerine getirmeme anlamında kullanılan kelimeler üzerinde durmak istiyoruz. Bu kelimeler "nekada, nebeze ve nekese"dir. Her bir kelimeyi içeren bir ayetin muhtevasını ve lafzını örnek vererek Kur'an'da sözünde durma anlamında vefânın önemine bir de bu açıdan bakmak istiyoruz. "Nekada" fiilinin geçtiği bir ayette Allah'a kesin olarak verdikleri söze sâdık kalan ve anlaşmalarını bozmayanlardan övgüyle bahsedilmektedir. Bu ayette "nekada" fiili antlaşmalarını bozmazlar anlamıyla "velâ yenkudûne" biçiminde olumsuz edatıyla geçer.⁴⁷ Çünkü aynı bağlamda vefanın türevi yûfûne olumlu halde geçmektedir. Böylece vefânın zıttı olan "nekada"nın olumsuzluğu ile vefanın olumlu hali birbirini tamamlamış olmaktadır. "Nebeze" fiilinin geçtiği ayetlerden birinde ise nüzul dönemindeki Yahudilerin atalarının her söz verdiklerinde, içlerinden bir kısmının sözlerinden döndüğü haber verilmektedir.⁴⁸ Söz konusu ayetteki "nebezehu" ifadesi vefânın zıttı olarak yer almaktadır. Şimdi de "nekese" fiilini ele alalım. Bu kelimenin geçtiği ayetlerden biri olan Tevbe Sûresi 19. ayette müşriklerin antlaşma yapıp yeminlerini bozmaları ve İslam dinine dil uzatmaları durumunda bu davranışlarına son vermeleri için küfrün elebaşlarıyla savaşılması emredilmektedir.⁴⁹ İlgili ayetteki "nekesû" kelimesi vefânın zıttıdır. Kur'an'da vefânın birlikte kullanıldığı kelimelerden diğeri akiddir. Buna Mâide Sûresi 1. ayetin ilk ifadeleri örnek olabilir. Zira ayetin bu kesitinde iman edenlerin akidleri yerine getirmeleri istenirken "evfû bi'l-ukûd" ifadesinde vefânın türevi "evfû" kelimesi kullanılır. Son olarak adak ile vefânın Kur'an'da birlikte kullanıldığı yere örnek vermek istiyoruz. Adak ile vefânın birlikte zikredildiği yer, Hac Sûresi 29. ayettir. Burada hacda ihramdan çıkıp tıraş olduktan sonra adakların (nezirlerin) yerine getirilmesi istenir. Bu ayette "ve'l-yûfû" ifadesi vefânın türevi olarak yer alır.

2.3. Kurtarmak, Canını Almak, Uyutmak

⁴⁷ Ra'd 13/20-21.

⁴⁸ Bakara 2/100.

⁴⁹ Tevbe 9/12.

Vefâ kelimesi genelde vücûh ve nezâir eserlerinde vefâ maddesinde değil, “teveffi” maddesinde geçer.⁵⁰ Söz konusu eserlerde “teveffâ” kelimesine, başlığa taşıdığımız anlamlar verilmiştir. Buna göre “teveffâ”nın Kur’an’daki bir anlamı, Allah’ın, Hz. İsa’yı öldürmek isteyen Yahudilerden kurtarmasıdır. Bu anlam “iz kalellâhu yâ ‘İsâ innî muteveffîke ve râfi‘uke ileyye” şeklindeki ayet kesitinde “teveffâ”nın ismi fail kalıbı “muteveffi” ile karşılaşılır.⁵¹

“Teveffâ”nın Kur’an’daki diğer anlamı ölümdür. Bakara Sûresi 234. ayette dört ay on gün iddet beklemesi gereken eşin, kocasının ölme durumu ifade edilirken teveffâ fiilinin muzari-meçhul hali kullanılmaktadır. Ayetin ilgili kesiti şöyledir: “Vellezîne yuteveffevne minkum ve yezerûne ezvâcâ”. Vefânın türevi olan ve canını almak anlamına gelen teveffâ kelimesinin ayetlerdeki bağlamlarına ve ifade biçimlerine birkaç örnek daha vermek istiyoruz. Firavun’un kendisine arka çıkması için sihirbazları Hz. Musa’nın karşısına çıkarması ancak onların tehditlere aldırmandan iman edip “canlarımızı Müslüman olarak al” diye Allah’a yakarmaları “veteveffenâ”⁵² kelimesiyle, zina eden kadınların ölüm gelinceye kadar evde tutulmaları “yeteveffâhunne”⁵³ ifadesiyle, meleklerin Allah’ın emir ve nehiyelerine uyan-uymayan kimselerin canını almaları “teteveffâhum”⁵⁴ ibaresiyle, insanın yaratılışının çeşitli aşamaları anlatılırken kiminin erken kimininse geç yaşta canlarının alınması “yuteveffâ”⁵⁵ lafzıyla, canı meleklerin alması

⁵⁰ Mukâtil b. Suleymân, *el-Vücûh ve'n-Nezâir fi'l-Kur'ani'l-Azîm*, thk. Hâtim Sâlih ed-Dâmin (Bağdad: Mektebetu'r-Ruşd, 2011), 126-128; Hârûn b. Mûsâ, *el-Vücûh ve'n-Nezâir fi'l-Kur'ani'l-Azîm*, thk. Hâtim Sâlih ed-Dâmin (Bağdad: Vizâratu's-Sekâfe ve'l-İlam, 1988), 300-301; Ebû Abdîrrahmân İsmâil b. Ahmed el-Hîrî, *Vücûhu'l-Kur'ân*, thk. Fâtîma Yûsuf el-Hiyemî (Dimaşk: Dâru's-Sekâ, 1996), 82; ed-Dâmegâni, *Kâmûsu'l-Kur'ân*, 492-493; Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî Cemâluddîn Abdurrahmân b. Ali Muhammed, *Nuzhetu'l-Ayuni'n-Nevâzir fi İlmi'l-Vücûh ve'n-Nezâir*, thk. Muhammed Abdülkerîm Kazım er-Rîdâ (Beyrût: Muessesetu'r-Risâle, 1984), 213, 214.

⁵¹ Âl-i İmrân 3/55. Bu konuyla ilgili diğer ayet için bk. Mâide 5/117; Mukâtil b. Suleymân, *Vücûh ve'n-Nezâir*, 126-128. Hîrî, *Vücûhu'l-Kur'ân*, 82.

⁵² A' râf 7/126. İman edenlerin Müslüman olarak ölmek için Allah'a yakarışlarını konu edinen ayetler için bk. Âl-i İmrân 3/193, A' râf 7/126, Yûsuf 12/101.

⁵³ Nisâ 4/15.

⁵⁴ Nahl 16/32'de meleklerin Allah'ın razı olduğu kimselerin canını alma biçimi, şu ayetlerde ise razı olmadığı kişilerin canını alma şekli anlatılır: Nisâ 4/97, A' râf 7/137, Enfâl 9/50, Nahl 16/28, Muhammed 47/27. Bu ayetlerde meleklerin canlarını alma esnasında olumsuz insan tipine karşı acımasız tavırları ibret verici sahnelerle sunulmaktadır.

⁵⁵ Hac 22/5, Mü' min 40/61.

"teveffethu"⁵⁶ kelimesiyle, öldürenin Allah olması "yeteveffâkum"⁵⁷ ifadesiyle, Hz. Peygambere düşmanlık edenlerin cezâlarını ya peygamber hayattayken ya da öldükten sonra görecekleri "neteveffeyennâke"⁵⁸ ifadesiyle karşılanır.

Kur'an'da "teveffâ" kelimesinin bir diğer manası uykudur. En'âm Sûresi 60. ayette Allah'ın insanı uykuya daldırması, canını alması anlamına gelen teveffâ ile ifade edilmektedir ki ayetin ilgili ifadesi şöyledir: "Ve huvellezî yeteveffâkum bi'l-leyl".⁵⁹ Uykunun ölüm anlamına gelen "teveffâ" ile ifade edilmesi ilginçtir. Bu hususu Râzî (ö.606/1210) şu şekilde açıklamaktadır: Uyku hali, duyan ve hisseden ruhların, zahirden çıkıp bâtına dalmasıdır. Burada duyu organları zahirî açıdan işlevsel değildir. Ölüm halinde ise bedenin tamamı hiç bir iş yapamaz. İşte uykuyla ölüm arasında böyle bir benzerlik olduğu için "vefât/ölüm" lafzını uyku için kullanmak doğru olmaktadır.⁶⁰

Böylece vefâ kelimesinin Kur'an'daki anlamları, bağlamları esas alınarak üç ana başlık altında işlendi. Tam Olmak; Ahdi, Akdi ve Nezri Yerine Getirmek; Kurtarmak, Canını Almak, Uyumak. Birinci başlık genel bir ifade olduğu için Kur'an'da kullanıldığı yerler esas alınarak Hz. İbrahim'in Vefâ İle Nitelenmesi, Ölçü, Tartıyı Tam ve Doğru Yapmak, Amellerin Karşılığını Tam Vermek şeklinde üç alt başlıkta incelendi.

Sonuç

Türkçede sevgiyi, dostluğu sürdürme, sözünde durma anlamına gelen vefâ kelimesinin Arapçadaki anlamı; tam olmak, bir şeyi tam yapmaktır. Kur'an'da bu kelime söz verme, antlaşma, adak, ölçü, tartı, karşılığını vermek anlamındaki kelimelerle yan yana gelerek sırasıyla; verilen sözü tutmak, anlaşma ve adağı yerine getirmek, ölçü ve tartıyı tam yapmak, karşılığı tam vermek manalarına gelir. Ayrıca ölmek, canını almak da vefânın türevi teveffâ kelimesi ile ifade edilir. Teveffâ kelimesinin Kur'an'daki diğer anlamları uyku ve Allah'ın Hz. İsa'yı öldürmek isteyen Yahudilerden kurtarmasıdır. Vefâ kelimesi Türkçede ifade edilen anlamıyla Kur'an'da yer almaz. Ancak böyle olması Kur'an'da bu

⁵⁶ En'âm 6/61, Secde 32/11.

⁵⁷ Nahl 16/70, Yûnus 10/104.

⁵⁸ Yûnus 10/46, Ra'd 13/40, Fâtır 35/77.

⁵⁹ Mukâtil b. Suleymân, *Vücûh ve'n-Nezâir*, 126-128. Hîrî, *Vücûhu'l-Kur'ân*, 82.

⁶⁰ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 13:13.

hasletin önemsenmediği anlamına gelmez. Nitekim Ahkâf Sûresi 15. ayette anne-babaya iyilik yapılması istendikten sonra kişinin annesine niçin iyilik yapması gerektiği anlatılır. Kur'an'da vefâ kelimesinin kullanımı ile Türkçedeki kullanımı arasında şöyle bir bağ kurulabilir: Türkçede vefâ dostluğu, iyiliği sürdürmenin kendisi iken, Kur'an'da dostluğu devam ettirilecek, iyiliği unutulmayacak kişilerin güzel hasletleridir.

Kur'an'da vefâ kelimesi bir yandan Allah'a verilen söz anlamına gelen "ahdullah" ifadesi ile birlikte geçerken diğer yandan günlük hayatta iç içe olunan ölçü, tartı, söz gibi kelimelerle geçer. İşte bu, insanın hem Allah'a hem de insana karşı sorumluluğuna işaret eder. İnsan bu sorumlulukların bilincinde hareket eder ve bunları tam yaparsa Allah ona ecrini/karşılığını tam verir. Sorumluluğunu yerine getirmediğinde Allah yine ona haksızlık etmeden karşılığını verir. İşte vefâ kelimesinin bu anlamı dünya ve ahiret düzleminde Allah ile insan arasındaki ahlâkî münasebetin ifadesidir.

Kur'an'da vefâ bağlamında insana sunulan emir ve yasaklar liste halinde verilmiş değildir. Özellikle vefâ ile nitelenen Hz. İbrahim'in örneğiyle, Hz. Şuayb'ın kavmine uyarılarıyla bu haslet somut hale getirilmiş, dünya ve ahiret hayatına etki eden olumlu olumsuz yönleri gösterilmiştir. İlk Allah'a ve insana karşı sorumluluğu yerine getiren güzel örnek, diğeri bu sorumlulukları göz ardı eden onları önemsemeyen kötü örnektir. Dünya ve ahiretini düşünen insana düşen görev Allah'a ve insana karşı sorumlulukları yerine getiren Allah'ın halili/dostu⁶¹ Hz. İbrahim'i örnek almak, bu sorumlulukları önemsemeyen kimselere örnek olmaktır.

⁶¹ Nisâ 4/125.

Kaynakça

Abdübâkî, Muhammed Fuad. *el-Mucemü'l-Mufehres li-Elfâzi'l-Kur'ani'l-Kerîm*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1990.

ed-Dâmegânî, Ebû Abdillâh el-Huseyn b. Muhammed. *el-Vücûh ve'n-Nezâir li Elfâzi'l-Kitâbi'l-Azîz*. thk. Muhammed Hasen Ebû'l-Azm. Kâhire: yy., 1996.

ed-Dâmegânî, Ebû Abdillâh el-Huseyn b. Muhammed. *Kâmûsu'l-Kur'an*. thk. Abdulazîz Seyyid el-Ehl. Beyrut: Daru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1983.

Ebu's-Suud, *İrşâdu'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâye'l-Kitâbi'l-Kerîm*. thk. Abdulkâdir Ahmed Atâ. 5 cilt. Riyâd: Mektebetu'r-Riyadi'l-Hadise, ty.

el-Ezherî, Muhammed b. Ahmed b. Ezher. *Tehzîbu'l-Luga*. thk. Abduselâm Muhammed Hârûn – Muhammed Alî en-Neccâr. 15 cilt. Kahire: el-Muessesetu'l-Mısriyyetu'l-Âmme li't-Te'lif ve'l-Enbâ ve'n-Neşr – ed-Dâru'l-Mısriyye li't-Te'lif ve't-Terceme, 1964.

el-Fîrûzâbâdî, Mecduddîn Muhammed b. Yakûb. *Besâiru Zevi't-Temyîz fi Letâifi'l-Kitâbi'l-Azîz*. thk. Muhammed Alî en-Neccâr. 6 cilt. Kahire: Lecnetu'İhyâ'î't-Turasi'l-İslâmî, 1996.

el-Halil b. Ahmed, Ebu Abdirrahmân el-Halil b. Ahmed b. Amr el-Ferâhidî. *Kitâbu'l-Ayn*. thk. Abdulhamid Hindâvî. 4 cilt. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003.

Hârûn b. Mûsâ, *el-Vücûh ve'n-Nezâir fi'l-Kur'ani'l-Azîm*. thk. Hâtim Sâlih ed-Dâmin. Bağdad: Vizâratu's-Sekâfe ve'l-İlam, 1988.

el-Hîrî, Ebû Abdirrahmân İsmâîl b. Ahmed. *Vücûhu'l-Kur'ân*. thk. Fâtıma Yûsuf el-Hiyemî. Dımaşk: Dâru's-Sekâ, 1996.

Izutsu, Toshihiko. *Kur'an'da Allah ve İnsan*. çev. Süleyman Ateş. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, ty.

Izutsu, Toshihiko. *Kur'an'da Dînî ve Ahlâkî Kavramlar*. çev. Selahattin Ayaz. İstanbul: Pınar Yayınları, 2019.

İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemâluddîn Abdurrahmân b. Alî Muhammed. *Nuzhetu'l-Ayuni'n-Nevâzir fi İlmi'l-Vücûh ve'n-Nezâir*. thk. Muhammed Abdulkerîm Kazım er-Rıdâ. Beyrût: Muessesetu'r-Risâle, 1984.

İbn Fâris, Ebu'l-Huseyn Ahmed b. Fâris Zekeriyâ b. Muhammed er-Râzî. *Mucemu Mekâyisi'l-Luga*. thk. Abduselâm Muhammed Hârûn. 6 cilt. Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1979.

- el-Kurtubî, Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr. *el-Câmi li-Âhkâmi'l-Kur'ân*. thk. Abdullâh b. Abdulmuhsîn et-Turkî. 24 cilt. Beyrut: Muesse-setu'r-Risâle, 2006.
- el-Mâturîdî, 'Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd es – Semerkandî. *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Vanlıoğlu v.d. 17 cilt. İstanbul: Mizan Yayinevi, 2009.
- Mukâtil b. Suleymân. *Tefsîru Mukâtil b. Suleymân*. thk. Abdullâh Mahmûd Şehhâte. 5 cilt. Beyrût: Muessesetu't-Târîhi'l-Arabî, 2002.
- Mukâtil b. Suleymân, *el-Vücûh ve'n-Nezâir fi'l-Kur'ani'l-Azîm*. thk. Hâtîm Sâlih ed-Dâmin. Bağdad: Mektebetu'r-Ruşd, 2011.
- Okumuş, Mesut. “Kur'an'da Vefa/Ahde Vefa”, *Peygamberimiz ve Vefa Toplumu*. Ankara: DİB Yayınları, 2021.
- Osmanlıca Sözlük. <https://www.kamusiturki.com/>. Erişim 18 Ekim 2021.
- er-Râğîb el-İsfehânî, Ebu'l-Kâsım el-Huseyn b. Muhammed. *el-Mufredât fi Garîbi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Seyyid Keylânî. Beyrût: Dâru'l-Marife, ty.
- er-Râzî, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Umer b. Huseyn. *Mefâtîhu'l-Gayb*. 32 cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1981.
- et-Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli 'Âyi'l-Kur'ân*. thk. Abdullâh b. Abdulmuhsin et-Turkî. 26 cilt. Kahire: Dâru Hicr, 2001.
- TDK Sözlük. <https://sozluk.gov.tr/>. Erişim 18 Ekim 2021.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*, sad. İsmail Karaçam v.d. 10 cilt. İstanbul: Azim Dağıtım, ty.
- ez-Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmud b. Umer b. Muhammed el-Harizmî. *el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzil ve Uyûni'l-Ekâvil fi Vücûhi't-Te'vil*. thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd - Alî Muhammed Muavvad. 6 cilt. Riyad: Mektebetu'l-Ubeykân, 1998.
- Zemahşerî. *Keşşâf Tefsiri (en-Necm Sûresi)*. çev. Abdulaziz Hatip ve Ömer Çelik. 6 cilt. İstanbul: Bilnet Matbaacılık ve Yayıncılık, 2020.